

**Золоті ворота (вигляд збоку) із Тризубом – знаком роду Рюриковичів
(князя Володимира та князя Ярослава). Фото з Вікіпедії**

ЗОЛОТІ ВОРОТА : ДАВНЯ ФОРТЕЦЯ БОГОМ БЕРЕЖЕНОГО КИЄВА

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Під час війни захист столиці країни набуває особливої актуальності.

З історії ми знаємо, що Київ тяжко потерпав від княжих міжусобиць, був зруйнований під час татаро-монгольської навали, страждав від багатьох кривавих війн та революцій, проте вистояв і зберіг свої духовні цінності: православну віру, давні традиції, українську історію та культуру. Протягом багатьох століть Київ дбайливо охороняв та звиятно захищав від ворожих навал свої історичні пам'ятки – Печерську Лавру, собор Святої Софії, Золоті ворота та ін. Катастрофічні наслідки війни, яку розв'язала РФ проти України на початку XXI століття, ще раз переконують в одвічній істині: святе місто Київ перебуває під захистом Божим. Він є джерело жертвовної любові до Батьківщини, від Нього – правда і любов до ближніх, і Він дасть нам Перемогу.

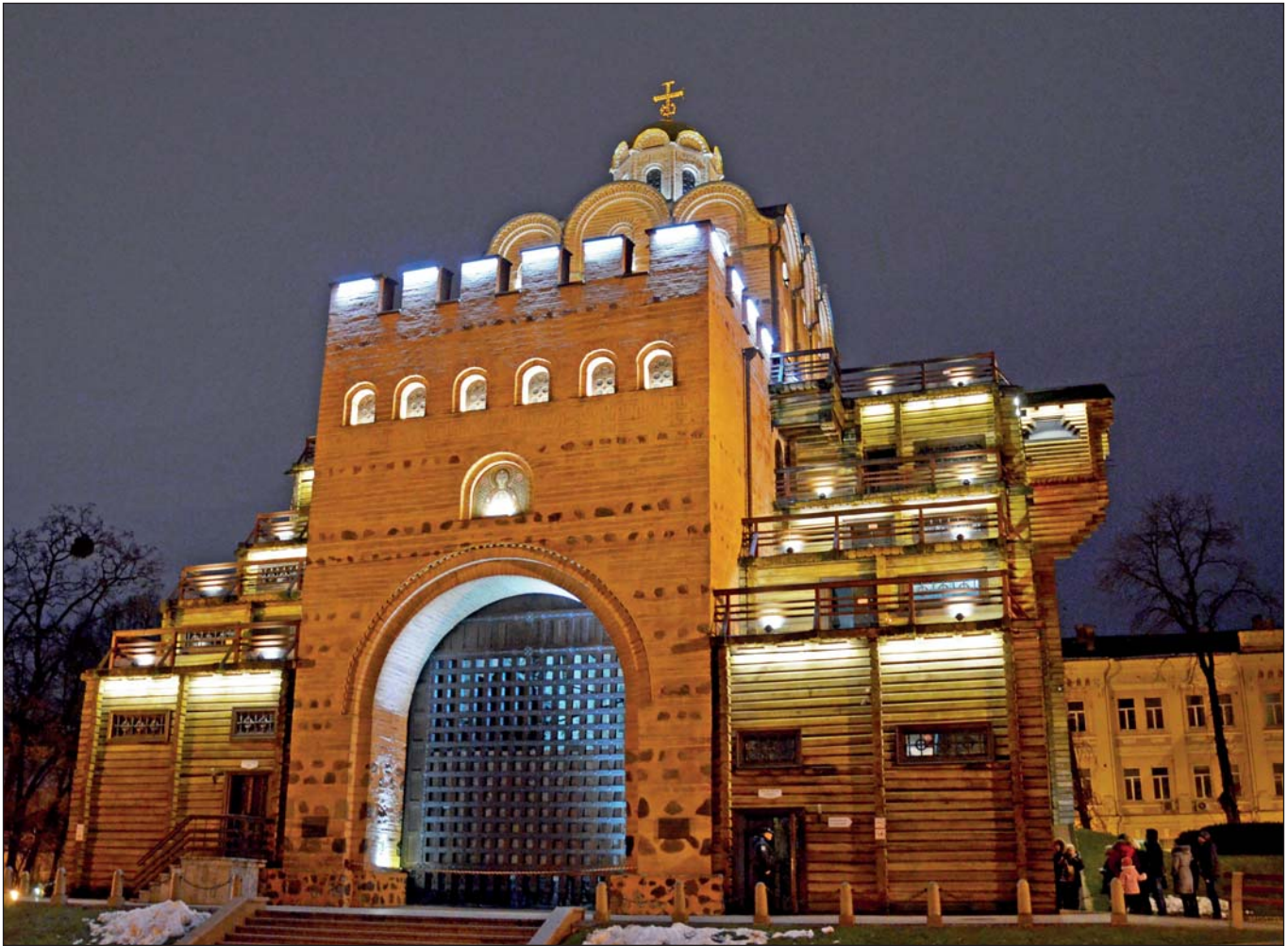
Золоті ворота – одна з найдавніших датованих споруд на території всієї Східної Європи, цінна пам'ятка оборонної архітектури доби Київської Русі. Захисна функція головного в'їзду до Києва діяла не тільки завдяки своїм фортифікаційним властивостям: киян оберігав сам Бог – попри зради, підкупи та політичні хитрощі з боку завойовників, попри численні технічні і силові переваги супротивників та попри тяжке виснаження киян-захисників. Молитви християн всередині храму Благовіщення над Золотими воротами, молитви перед влаштованим на стіні воріт з боку міста мозаїчним образом Богородиці стали запорукою скорої допомоги Божої.

Власне, чому центральні ворота столиці отримали назву «Золоті»? Адже жодних слідів позолоти чи згадки про позолочення у минулі століття в історичних джерелах не виявлено. Назва наслідує традицію давньої символіки в східних країнах, звідки до нас прийшло християнство. Згадаймо всесвітньо відомі Золоті ворота в Єрусалимі, а також у столиці Візантії – Царграді (давньоруська назва міста Константинополя, що тепер називається Стамбулом). У Візантії «золотими» називали ті ворота, через які проходили важливі державні урочисті процесії. Отже, київські Золоті ворота мають духовну силу сакрального оберіга нашої столиці та держави.

Дуже важливо розуміти значення храму як сакрального оберіга міста. Як зазначає кандидатка історичних наук **Мар'яна Нікітенко**, архітектура Києва створює образ єдиного священного простору. Золоті ворота із церквою Благовіщення Діви Марії, образ Богородиці Оранти всередині Софійського собору, Десятинна церква на честь Успіння Богородиці та величний Собор на честь Успіння Богородиці у Києво-Печерській лаврі свідчать про сприйняття киянами візантійської традиції шанування Богородиці як покровительки міста.

Будівництво Золотих воріт із Надбрамною церквою на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці, на думку істориків, було започатковано за часів Святого рівноапостольного князя **Володимира**, а завершено його сином – князем **Ярославом Мудрим**. Митрополит **Іларіон** в заключній частині «Слова про Закон і благодать» писав: «*І славне місто Київ величчю, як вінцем, увінчав, а людей і місто святе вселавне, доручив швидкій на допомогу християнам Святій Богородиці, Їй же і церкву на великих воротах збудував на честь першого Господнього свята – Святого Благовіщення, аби благословення, яке Архангел дав Діві, було і місту цьому.*».

В'їзд до столиці через Золоті ворота був парадним: сюди прибували послы інших держав, а храм на честь Благовіщення Діви Марії символізував надію киян на те, що до столиці прибудуть благи вісті.

Золоті ворота – символ незламності Києва і України.
Фото з Вікіпедії

Значення споруди Золотих воріт для безпеки міста важко переоцінити: протягом століть головні ворота міста були надійним захистом від ворогів. За часів князя Ярослава територія верхнього Києва була розширена та оточена новими оборонними валами довжиною в три з половиною кілометри, що захищали територію «міста Володимира» та «міста Ярослава», охоплюючи площу в 80 гектарів. Золоті ворота – першокласна військово-інженерна споруда в два яруси, – була оточена зі сходу та заходу дерев'яно-земляними валами висотою до 14 метрів та шириною до 27 метрів. З боку поля перед воротами тягнулася подвійна лінія ровів: археологами знайдено сліди відбитків дерев'яних конструкцій, що в давнину складали каркас земляного валу. Завершувався вал дерев'яними стінами з бійницями та заборонами, на консолях у бік поля виступали бойові площадки, прикриті зверху двосхилим дахом, що захищав воїнів від стріл. Для будівництва Золотих воріт наші пращури використовували традиційну середньовічну кладку у змішаній техніці, що по-латині називається «*opus mixtum*»: ряди різного за розміром каміння чергувалися з рядами цегли (плінфи). Каміння та плінфу скріплювали між собою розчином із суміші гашеного вапна, піску та кам'яної крихти. Всередині сучасного павільйону «Золоті ворота» можна побачити оригінальні зразки кладки «*opus mixtum*». Крім кам'яних Золотих воріт в систему оборонних валів «міста Ярослава» і «міста Володимира» входили ще Львівські та Лядські ворота, що до сьогодні не збереглися.

Зараз можна уявити собі, який вигляд мали в давнину Золоті ворота зовні, звідки на княжий Київ наступали вороги. Починаючи від X ст. і пізніше, перед воротами була відкрита територія – поле. Отже, захисники бачили своїх ворогів «як на долоні». В'їзд до Києва з боку поля був захищений двома ступками міцних чавунних воріт. Щодо архітектурного плану, то основною частиною будівлі була оборонна вежа із зубцями, що з боку зовнішнього фасаду мала ще додатковий виступ – так звану «малу вежу». Проїзд всередину Києва перекривався підйомними дерев'яними воротами, нижня частина яких заради більшої міцності була обкута металом. З боку міста ворота оздоблені ступінчастими терасами, а всередині будівлі влаштовані сходи, що ведуть у церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці.

З історичних хронік нам відомо, що цей в'їзд до міста був серйозною перепоною для ворогів. Хан **Батий** навіть не пробував брати столицю через центральні ворота, а зосередив свої бойові сили біля дерев'яних Лядських воріт, де було Козяче болото та джерельце. Батий зі своїм військом штурмував Київ взимку 1240 року: звісно, що в холодні дні ці природні перешкоди замерзали, тому і переставали діяти як захисний фактор. Оборона Києва тривала десять тижнів і чотири дні. Існують різні дати захоплення міста. Псковський літопис повідомляє: «*Прийшли татари до Києва 5 вересня, і стояли під Києвом 10 тижнів та 4 дні, і ледве взяли 19 листопада, у понеділок*», а Лаврентіївський літопис називає іншу дату взяття Києва

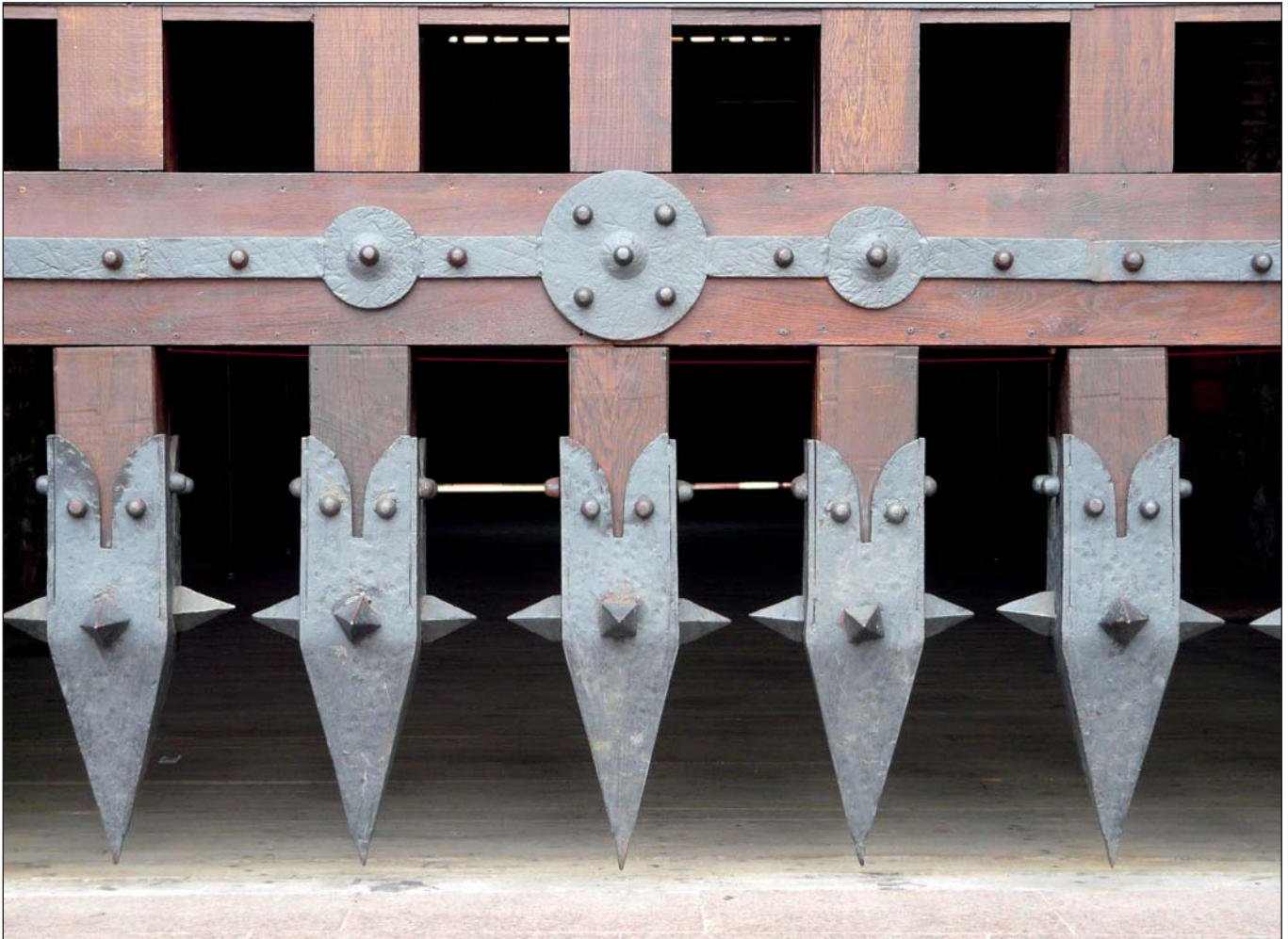
– 6 грудня, саме цю версію історики вважають більш достовірною. По укріпленнях міста день і ніч били металеві машини – «пороки», а також і дерев'яна артилерія – найвище досягнення військової техніки того часу. Розбивши стіни укріплень і подолавши героїчний опір захисників міста, численні полчища Батия вдерлися до Києва через дерев'яні Лядські ворота.

Щодо кам'яних Золотих воріт, то слава про них гучно ширилася і за межами давньоруської держави. До сьогодні збереглося чимало сказань про Золоті ворота та оборону Києва. Дуже цікавою є легенда про богатиря Михайлика, яка розповідає про трагічні події періоду татаро-монгольської навали. Батий побоювався, що не візьме Києва, доки місто захищає відомий богатир **Михайлик**. Тому і став погрожувати киянам знищенням усіх мешканців міста, якщо вони не видадуть йому богатиря. Але сміливий Михайлик був упевнений і пообіцяв, що зможе захистити киян. На жаль, зі страху перед ворогами кияни все ж таки погодилися видати оборонця Михайлика Батиеві. І тоді Михайлик просто підняв на свій спис Золоті ворота та виніс їх за межі Києва. Це стало наочним свідченням неймовірної сили богатиря і водночас Божою карою киянам, які зрадили свого захисника Михайлика. З історичних джерел відомо, наскільки жахливими стали наслідки татаро-монгольської навали – були знищені Десятинна церква, храм Св. Георгія та Св. Ірини у «місті Ярослава», храм Богородиці Пирогощі на Подолі, та ще чимало церков та помешкань киян – і заможних, і бідних.

Згадки про Золоті ворота надовго зникають із письмовних джерел саме після ворожої навали 1240 року. Лише наприкінці XVI ст. в історичних джерелах знову з'являються повідомлення, зокрема у листі дипломата **Еріха Лясоти** (який був посланцем від австрійського імператора Рудольфа II до запорізьких козаків), а дещо пізніше – у архідиякона **Павла Аленського**. У XVII ст. купець **Мартін Груневег** написав: «Золоті ворота ще стоять, але переважна частина їх поруйнована... Зверху над ними влаштовано каплицю – за звичаєм русинів, які прикрашають свої брами гарними церквочками, віддаючи Богові в охорону».

Триумфальне значення Золотих воріт як парадного в'їзду до столиці теж прослідковується на протязі всієї історії нашої держави. У 1648 році кияни вітали біля Золотих воріт гетьмана **Богдана Хмельницького** із військом після перемоги над поляками під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями. Але вже через сто років після цього від Золотих воріт залишилися лише руїни, які зрештою були засипані землею.

У середині XVII ст. внаслідок гострої потреби захистити Київ від поляків, а потім і від турків, розпочалася реконструкція Золотих воріт. Проте старі давньоруські укріплення вже не відповідали новим технічним вимогам, адже на той час ворог використовував іншу зброю – артилерію. Отже, понівечені залишки воріт розібрали, земляні вали досипали та підняли ще вище, на майданчиках встановили гармати, а перед воротами збудували бастіони. Так, до середини XVIII ст. Золоті ворота входили до системи Старокиївської фортеці.

Підйомні дерев'яні ворота, обкуті металом.
Фото з Вікіпедії

Золоті ворота – пам'ятка оборонної архітектури Київської Русі

У 20-х роках XIX ст. розпочалося археологічне дослідження руїн, а ще через 10 років у зв'язку з реконструкцією вулиць було прийнято рішення знести земляні вали, що оточували «місто Ярослава». Залишки руїн Золотих воріт відкопали та добудували до них укріплення – контрфорси. Всю територію навколо воріт відгородили чавунними ґратами за малюнками архітектора **Вікентія Беретті**. У 1880-х роках руїни Золотих воріт були обкладені цеглою та покриті металевим дахом.

Нова історія славнозвісного символу Києва розпочалася в другій половині XX століття. У 1970-х роках руїни Золотих воріт, що мали велику історичну цінність, продовжували руйнуватися, бо перебували незакритими просто неба. Коливання температур сприяло знищенню історичної пам'ятки: під час відлиги стіни вбирали воду, а коли температура знову знижувалася – волога в тріщинах споруди замерзала і, розширюючись, руйнувала давні мури.

У 1970 році Товариство охорони пам'яток історії та культури УРСР створило комісію для обстеження стану Золотих воріт. Заради збереження пам'ятки було прийнято рішення відтворити ворота у первісному вигляді. У 1971 році було створено комісію з відбудови Золотих воріт. До неї увійшли фахівці різних галузей: реставраторка **Євгенія Лопушинська** (організація «Укрпроектреставрація»), археолог **Сергій Висоцький** (Інститут археології АН УРСР) та відомий дослідник давньоруської архітектури **Микола Холостенко** (організація «Київпроект»). У жовтні 1977 року Рада Міністрів УРСР прийняла постанову

«Про святкування 1500-річчя Києва» та наказ щодо відбудови Золотих воріт. Пам'ятку гіпотетично відновили в її первісному вигляді. Спорудження музею «Золоті ворота» розпочалося у червні 1981 року і завершилося у квітні 1982 року, деякі роботи було продовжено організацією «Мінрегіонбуд України» у 2007 році.

Церква Благовіщення над Золотими воротами відтворена відповідно до характерних принципів сакральної архітектури Київської Русі XI–XII століть. У плані – це 3-нальний, 4-стовпний однокупольний храм, зведений в технології імітації кладки «opus mixtum», в інтер'єрі на стінах не відтворено мозаїк чи фресок. Всередині храму Благовіщення влаштовано вівтар з традиційною для храмових споруд орієнтацією на схід сонця. У ранньохристиянських храмах вівтарна частина відокремлена невисокою огорожею, знайомі нам сьогодні традиційні багатоярусні іконостаси з'явилися значно пізніше. Підлогу храму Благовіщення прикрашає мозаїчний орнамент, виконаний на кшталт давньої підлоги храму Софії Київської.

Зовні над сучасними воротами з боку міста відтворено у люнеті мозаїку Богородиці-Переможниці (по-грецьки – **Нікопеї**). Цей образ благословляв захисників Києва на перемогу над ворогами. Ікону створено на зразок Нікопеї з вівтарної фрески середньовічного храму Софії Охридської (XI ст.), що знаходиться на території Північної Македонії. Богородиця тримає немовля Христа перед собою, неначе щит. Ікона Нікопеї вважається чудотворною і здавна шанується християнами як оберіг народу та

державності. Реконструкцію мозаїки створив відомий український художник-монументаліст **Леонід Тоцький**, науковий консультант – докторка історичних наук **Надія Нікітенко**. Ікону Богородиці Нікопеї над Золотими Воротами було встановлено у 2016 році за ініціативи Національного Заповідника «Софія Київська», до складу якого входить музей «Золоті ворота».

Сьогодні Золоті ворота, збудовані тисячу років тому, втратили фортифікаційні властивості, а територія Києва настільки розширилася, що реконструйовані Золоті ворота стоять уже не зовні, а всередині історичного центра міста. На жаль, сучасний стан Золотих воріт потребує комплексного реставраційного ремонту. Конструкції, що обрамляють залишки автентичних воріт XI століття, втратили вогнестійкі властивості та привабливий естетичний вигляд, деревина зазнала корозії і стала легкозаймистою, що досить небезпечно в умовах війни. За ініціативи Національного заповідника «Софія Київська» та волонтер-

ського об'єднання «People and Tails» наразі організовано збір коштів, проект реставрації розроблено компанією «Altius».

Грандіозна споруда Золотих Воріт до сьогодні залишається величним символом державності і свободи нашої країни. Тому під час війни саме перед Золотими воротами 7 квітня 2022 року, у християнське свято Благовіщення, відбулася театральна-художня акція на честь військових – захисників Києва. 22 квітня 2022 року на станції метро «Золоті ворота» пройшов концерт гурту «Океан Ельзи» зі збиранням коштів для українських дітей, які постраждали від війни, а 11 серпня 2022 року відбувся благодійний концерт української рок-групи «KOZAK SYSTEM» зі збиранням коштів для Збройних сил України. І цей перелік ще не повний.

Отже, і в майбутньому майданчик перед Золотими воротами буде місцем урочистих, важливих для української держави подій. ■

Золоті ворота. Інтер'єр церкви Благовіщення